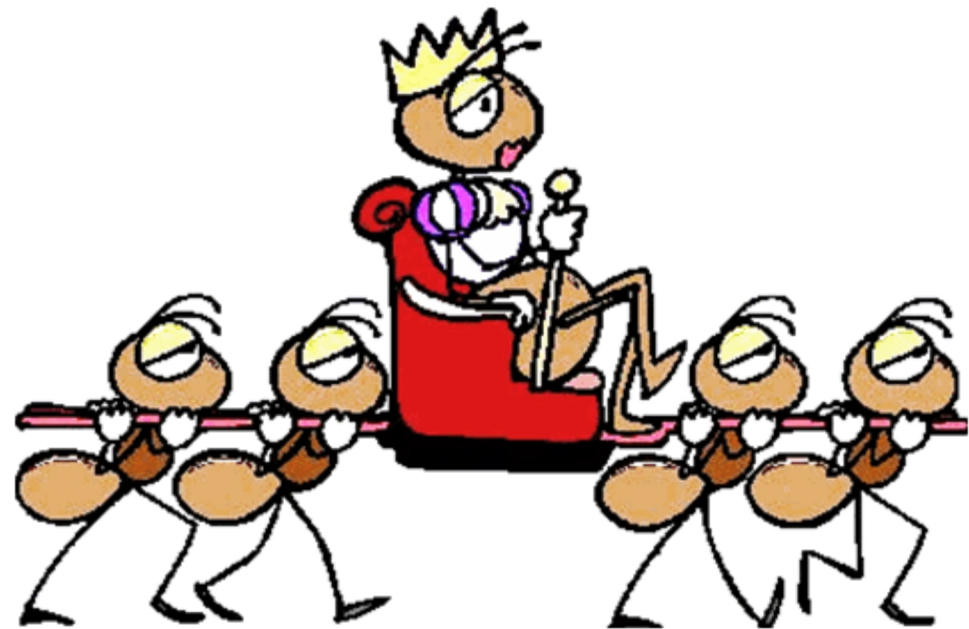

Съществително име

Система "Знамогика"

Съществителното име е самостояйна

дума, която означава предмет. В

граматиката под предмет се разбира

всичко, за което можем да си помислим,

че съществува само по себе си (всичко,

което е самостоятелен обект на познание).

Съществителните имена са думите, с които
назоваваме:

✓ предмети

книга, чаша, двор, лист, конец

✓ лица

Иван, момче, дете, бебе, моряк

✓ вещества

захар, вода, алуминий, кръв, въздух

✓ растения

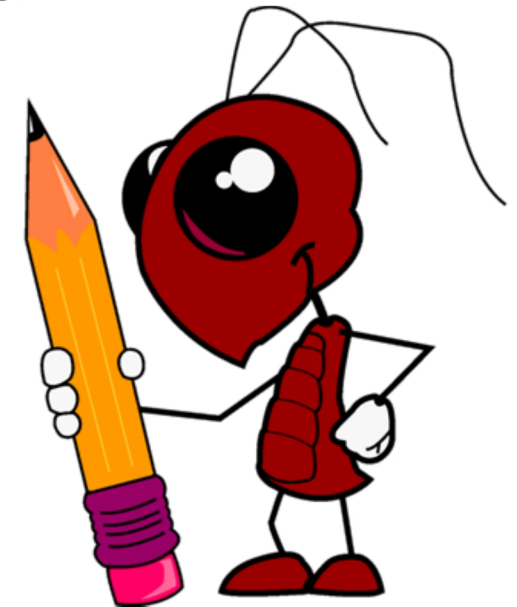
дърво, цвете, орех, мащерка, гладиол

✓ ЖИВОТНИ

кон, комар, скумрия, прилеп, лястовица

✓ явления

буря, вятър, изгрев, дъга, мъгла

- ✓ действия, несвързани с извършителите им -
отглаголни съществителни

бягане, летене, учене, готвене, пеене

- ✓ преживявания

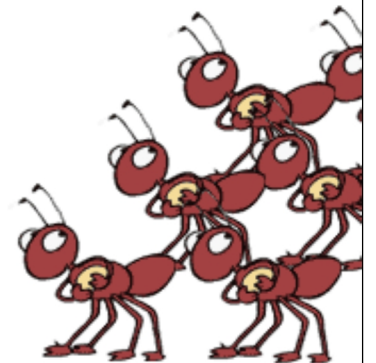
радост, любов, жажда, мечта, мисъл

- ✓ качества, несвързани с предмет или лице -
от прилагателни имена

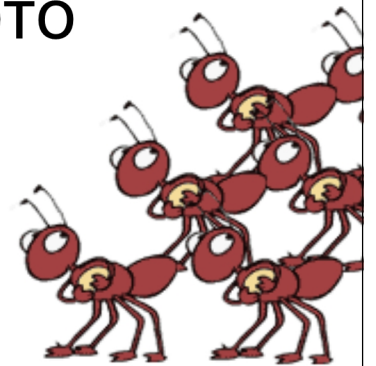
смелост, доброта, бързина, тишина, светлина

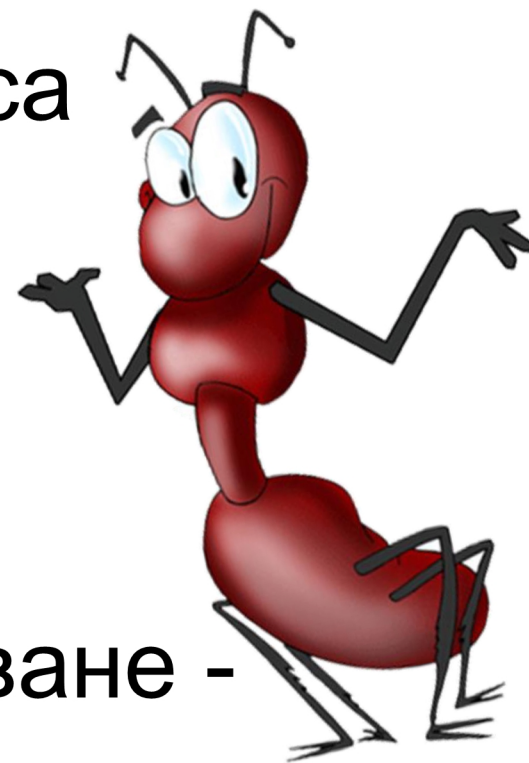
Съществителното име има и различни граматични значения, например съществителното "дърво" е име на предмет и заедно с това има граматично значение за среден род, защото казваме "едно дърво". С формата "дърво" означаваме един предмет от безбройно много такива предмети и тогава казваме, че съществителното е в единствено число.

В изречението "Всяко дърво има листа"
съществителното "дърво" означава неопределен
предмет, защото в него не се уточнява конкретен
предмет. Ако обаче кажем "Виж дървото до теб" или
"Дървото порасна", става дума за определен познат
предмет, за който е ставало дума или който стои пред
погледа (мисълта, въображението) на говорещото
лице и на събеседника.

Категориите род, число и
определеност/неопределеност са
основни граматични значения
на съществителното име,
а средствата за тяхното изразяване -
основни морфологични признаци.

В състава на изречението съществителното име изпълнява различни служби.

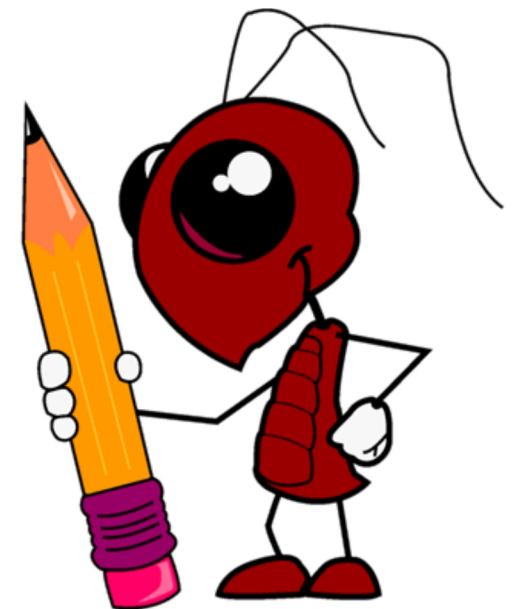
То може да бъде:

а) подлог: *Дървото се обсипа с цвят.*

б) допълнение: *Орехът е дърво.*

в) непряко допълнение:

Момчето се покатери на дървото.

г) определение: *здравината на дърво*

д) сказуемно определение:

Ясенът е дърво.

е) обръщение:

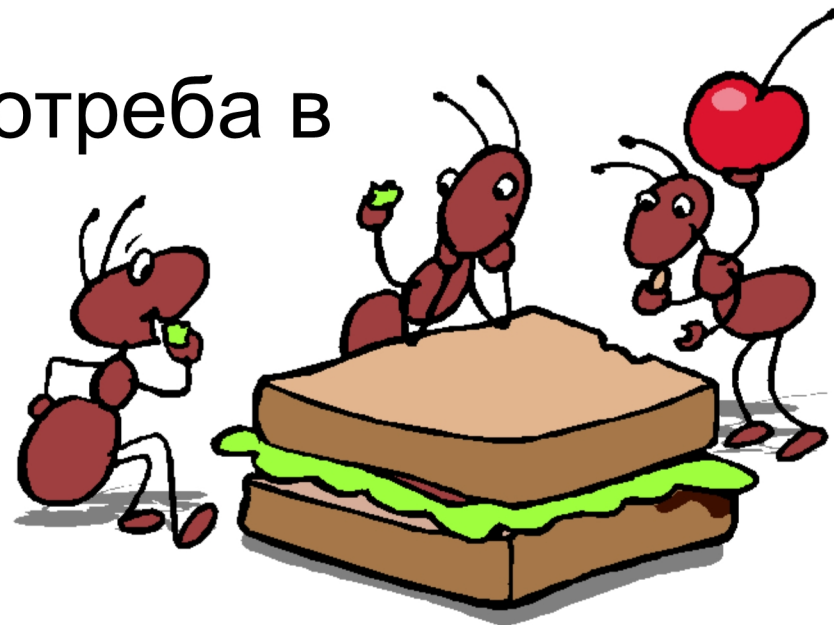
Кажете ми, дърво ясеново, накъде тръгна моето детенце?

ж) приложение: *дядо Ясен*

Следователно съществителното име може да изпълнява службата на всички главни и второстепенни части на изречението.

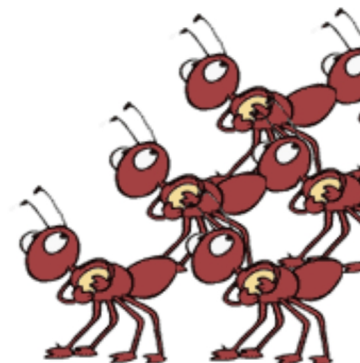
Съществителното име е частта на речта с най-широка синтактична употреба в българския език.

Образуване

Съществителните имена се разделят на две групи:

а) първични - състоят се само от един корен: *бук, кон, бяг, лен, ход, пек, стол* и др. Тук влизат и съществителните, които освен корен имат и разширение на корена, например корен и окончание -а, -о, -е: *вода, жена, село, дърво, море, поле, перо* и др.

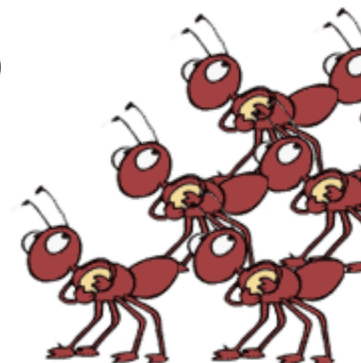
б) производни:

1. съществителни с непродуктивна наставка: *племе, глашатай, дългуч, пискун* и др.

2. съществителни с продуктивна (производителна) наставка: *певец, летище, книжарница* и др.

Тук влизат и съществителните с представка: *извор, признак, представител, отбор*.

Има и сложни съществителни: без наставка (самолет) и с наставка (дърводелец).

Наставки:

а) за образуване на лични съществителни нарицателни от мъжки род: -ач (готвач), -тел (учител), -ец (ловец), -ар (рибар), -ник (ученик), -ак (дивак), -як (просяк), -ин (българин), -янин/-анин (селянин, гражданин), -чо (глупчо), -льо (лъжльо), -ко (подлизурко), -аш (богаташ), -ор/-тор (професор, директор), -ьор/-тьор (миньор, парламентьор), -ат (делегат), -ант/-ент (лаборант, студент), -ист (артист), -ер (инженер), -ик (историк), -чик (доставчик), -джия (бояджия)

б) за образуване на лични съществителни нарицателни имена от женски род: -ка (историчка), -ица (певица),
-иня (гъркиня), -ла (свидла)

в) за образуване на лични съществителни собствени имена:
-ан/-ян (Цветан, Юлиан), -ин (Добрин), -ен (Милен),
-ьо/-йо (Кольо, Пейо), -ко (Здравко), -чо (Милчо),
-ил (Михаил), -уш (Мануш), -ой (Благой), -и (Ради), -а (Рада),
-ка (Златка), -ца (Милица), -ина (Сребрина)

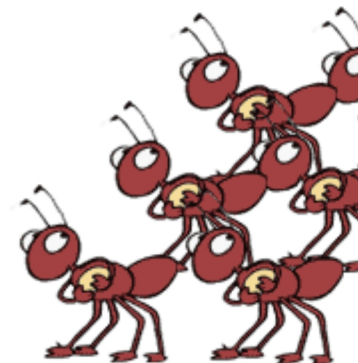
г) за образуване на съществителни имена на предмети:

1. имена на оръдия на труда:

-ло/-ало/-ило (гребло, рало, плашило), -ла (метла), -ка (лейка), -алка/-илка (тупалка, точилка); -ница (мастилница)

2. имена на уреди и машини:

-тел (двигател), -ач (влекач), -ачка (спирачка),
-ник (хладилник), -тор (мотор)

д) за образуване на отвлечени съществителни имена:

-ота (доброта), -отия (дивотия), -ина (дълбочина),

-щина (човещина), -ост (радост), -ност (общност),

-ство (юначество), -ие (усърдие), -ба (веселба), -да (правда),

-изъм (туризъм), -лък (маймунджилък)

е) за образуване на съществителни, означаващи действие:

-не (ходене), -ние (образование), -а (проява), -ба (борба),

-итба (женитба), -от (тропот), -ница (гоненица), -ка (дрямка),

ан (оран), -ство (строителство), -еж (грабеж), -ня (шетня),

-овка (осигуровка), -аж (монтаж), -ация (агитация)

ж) за образуване на съществителни имена за места:

-ище (игрище), -ник (рудник), -ница (хлебарница),

-ство (кметство), -алня (занималня), -ория (лаборатория)

з) за образуване на собствени имена на населени места:

-ово (Попово), -ино (Ардино), -овци/-евци (Бойчиновци,

Драгалевци), -енци (Боженци), -ане/-ене/-яне (Казичене,

Горубляне), -аре/-арци (Кърнаре, Говедарци), -ица

(Беласица), -ен (Плевен), -ник (Лакатник), -ница (Дупница),

-ище (Градище), -ец (Вършец), -ина (Слатина), -инци (Чепинци)

и) за образуване на умалително-гальовни съществителни:

1. за имена от мъжки род: -ец (бобец), -че (братче),
-енце/-ченце (сиренце, краченце), -е(петле), -ле (носле);

2. за имена от женски род: -ица (водица), -ка (книжка),
-ичка (водичка), -чица (градинчица), -че/-ченце (девойче,
момиченце), -ле (мишле)

3. за съществителни имена от среден род:

-це (зрънце), -енце (детенце), -ице (яйчице)

к) за образуване на уголемителни имена:

ище (детище), -ага (мъжага), -ина (юначина)

Образуване на сложни съществителни имена

1. За лица:

- без наставка: езиковед, животновъд, лицемер;

Радослав, Владимир;

- с наставка: -ец (каменоделец), -ач (коминочистач),

-тел (счетоводител), -ник (злосторник)

2. За предмети и уреди:

- без наставка: самолет, вълнолом, далекоглед

- с наставка: -ач (небостъргач), -ачка (прахосмукачка),
-тел (ветропоказател)

3. За отвлечени понятия:

- без наставка: кръгзор, риболов, краснопис
- с наставка: -ие (властолюбие), -не (мореплаване),
-ние (земятресение)

Съществителни имена с представки:

без- (безверие), в-/въ- (внос, въпрос), въз- (възход),

до- (доход), за- (залез), из- (изгрев), на- (навик), над- (надзор),

о- (облага), от- (отбор), по- (полет), под- (подход),

пре- (преглед), пред- (предлог), при- (признак),

про- (проводник), раз- (разговор), с-/съ- (сграда, съученик),

у- (улица), не- (неделя)

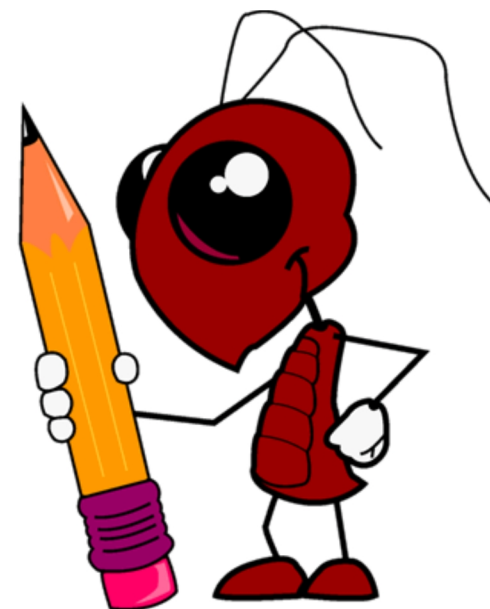

Видове:

А. По значение

- Съществителни нарицателни: служат за общо наименование на еднородни предмети (чаша, река, земя, човек)

- Съществителни собствени: за именуване на отделен предмет, за да се отличи от останалите еднородни предмети (Рила, Иван, Софийски университет)

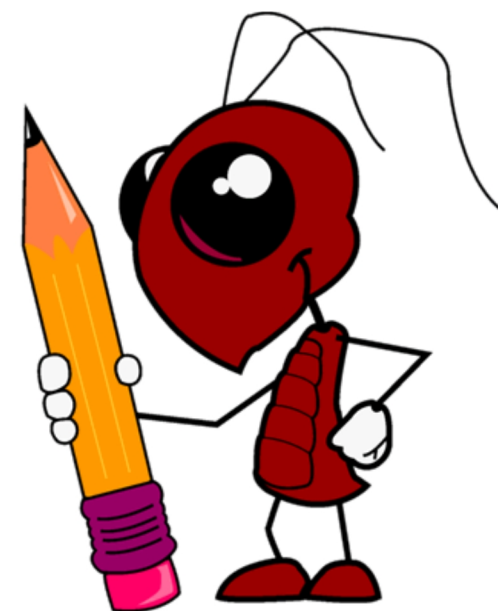

Б. По материална характеристика

- Веществени (конкретни): картина, цвете, камък
- Абстрактни (с отвлечено значение): скорост, право, човещина

В. По одушевеност

- За одушевени предмети: момче, лисица
- За неодушевени предмети: власт, треска

Г. Събирателни съществителни - за назоваване на сборни предмети: стадо, върбалак

Нечленуваната форма за единствено число на съществителните се нарича основна.

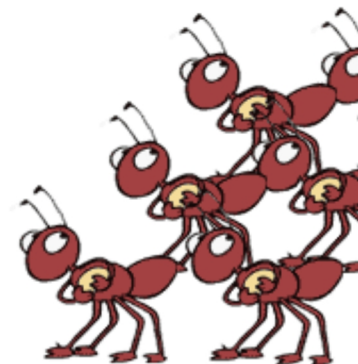
Съществителните имена се представят в речниците със своята основна форма: небе, облак, сън.

Род на съществителните имена

Грамматичното значение за род на съществителното име показва, че именуваният предмет принадлежи към един от трите граматични рода: мъжки, женски и среден.

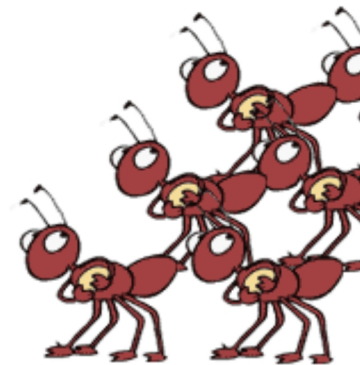
Външен показател за рода на съществителното име е формата на прилагателното или на другите определения, с които се свързва и които се съгласуват с него по род: един мъж, една жена, едно дете.

Родът на по-голямата част от съществителните имена в българския език личи и по тяхната основна форма.

Съществителните имена, чиято основна форма завършва на съгласна, т.е. нямат окончание, обикновено са от мъжки род (молив, клас, корен).

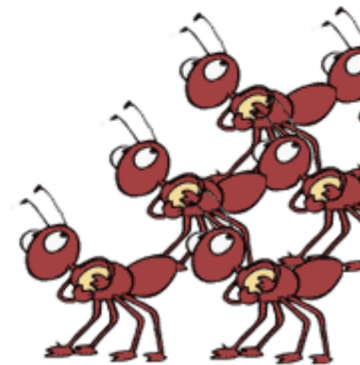
Изключение: няколко съществителни имена от женски род (кръв, сол, ос, вар, ръж и др).

Съществителните имена, чиято основна форма е с окончание **-а** или **-я**, са предимно от женски род:

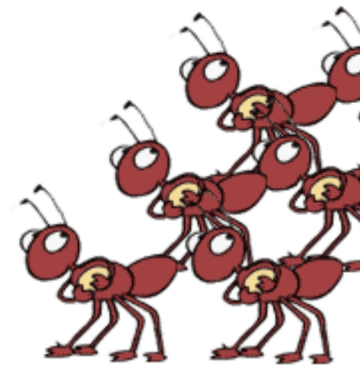
къща, градина, възглавница

Изключение: няколко съществителни имена, означаващи лица от мъжки род (баща, бояджия, Никола и др).

Съществителни имена, чиято основна форма е с окончание **-о** или **-е**, са от среден род (хоро, поле, име). Тук се включват и малък брой съществителни имена с чужд произход, чиято основна форма завършва на **-и** и **-у/-ю** (такси, бижу, меню).

Изключение: малък брой съществителни на **-о** и **-и**, които именува лица от мъжки род (чичо, Петьо, Слави).

Число на съществителното име

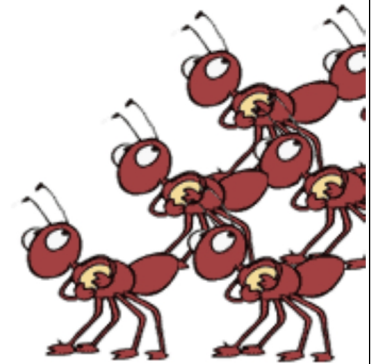
В съвременния български език има две числа на съществителните имена: единствено и множествено.

Форма за единствено число на съществителното е неговата основна форма (кон, котка, цвете). От нея се образува формата за множествено число (коне, котки, цветя). Формата за единствено число се ползва, когато се говори за единичен предмет (лък), вещество (злато),

съвкупност (общество) или отвлечено понятие
(съзнание).

Много от съществителните за вещества, отвлечени
понятия и сборни предмети имат само единствено число
(ориз, вода, творчество).

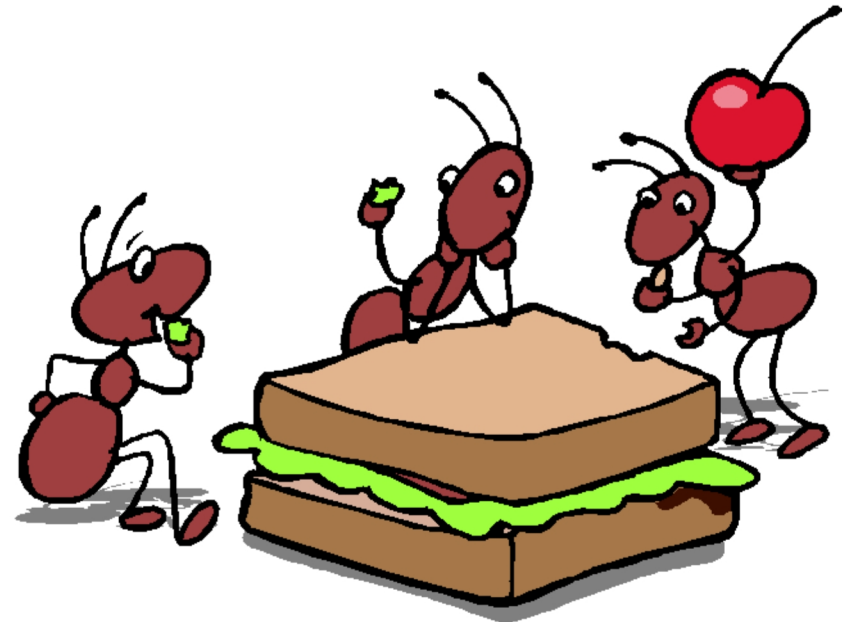
Съществува група имена, които имат само форма за
множествено число (клеци).

Множествено число

на едносричните съществителни имена

- + **-ове** (хляб - хлябове)
- + **-и** (гост - гости)
- + **-ища** (сън - сънища)
- + **-е** (цар - царе)

Множествено число

на многосричните съществителни имена от мъжки род

+ **-и** (учител - учители)

- Съществителни имена, които завършват на -й, образуват форма за множествено число с окончание -и, което замества -й от основната форма (случай - случаи).
- Ако основната форма на съществителното завършва на *к*, *г* или *х*, в множествено число пред окончанието -и

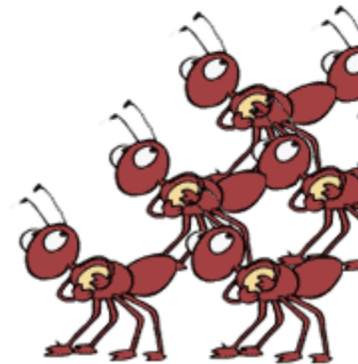
се заместват с *ц, з, с* (ученик - ученици, възторг - възторзи, търбух - търбуси).

Изключение: траки, успехи, чехи и др.

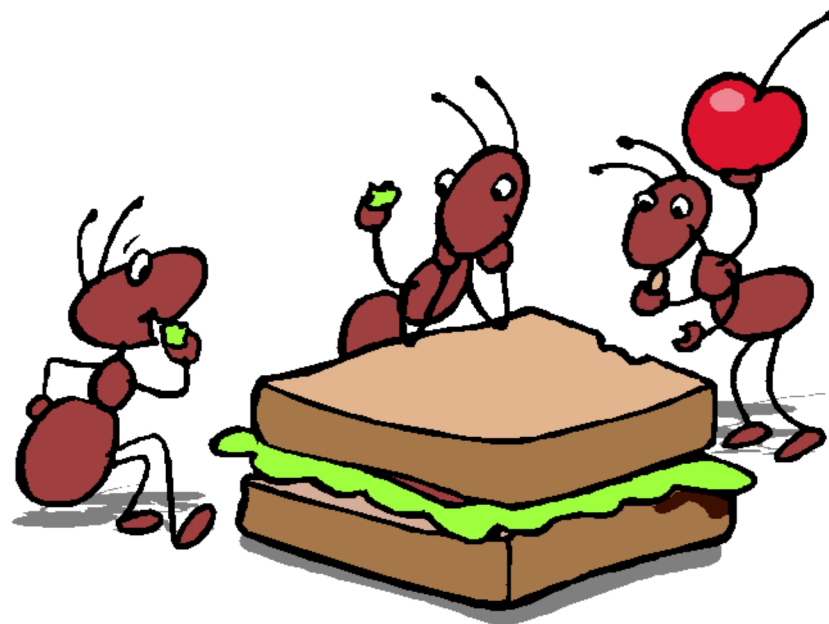
- Непостоянните гласни *е* и *ъ* в последната сричка на основната форма отпадат в множествено число (ловец - ловци, косъм - косми).

Това се отнася и за съществителните от чужд произход с вметнато *ъ* (театър - театри, метър - метри).

- Съществителните с наставка -ин, с които означаваме национален, социален или местен произход, образуват форма за множествено число с окончание -и, но наставката отпада (българин - българи, селянин - селяни, столичанин - столичани).
- Съществителните от мъжки род на -о и -ан образуват форма за множествено число с окончание **-овци** (дядо - дядовци, мързалан - мързелановци).

- Съществителните от мъжки род на -а и -я образуват форма за множествено число на -и (баща - бащи).

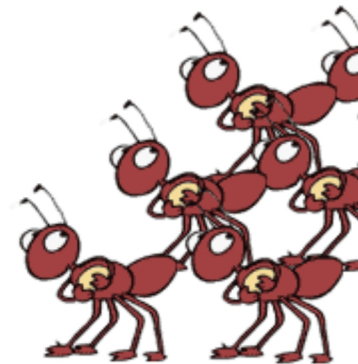

Множествено число

на съществителните от женски род

- При съществителни, чиято основна форма завършва на -а/-я, окончанието **-и** замества окончанието за единствено число (осн. форма): жена - жени, стая - стаи.
- Съгласните *к, г, х* от основата на съществителните от женски род се запазват във формата за множествено число: река - реки, книга - книги, дреха - дрехи.

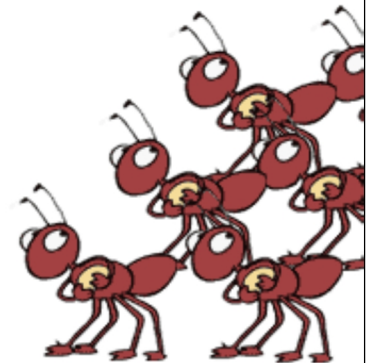
- Във формата за множествено число на съществителните имена от женски род, които завършват на съгласна, окончанието се прибавя към основната форма (кост - кости).
- В съществителни като мисъл и песен има непостоянна гласна, която изпада във формата за множествено число (мисъл - мисли, песен - песни).

Множествено число

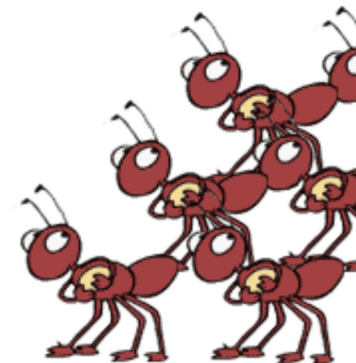
на съществителните от среден род

- **+а** (село - села, лице - лица, училище - училища)
- Съществителните от среден род на -ие, -ние и -не образуват множествена форма на **-ия** и **-ния** (условие - условия, умение - умения, сливане - сливания)
- Съществителните от среден род на -е/-че/-ле образуват форма за множествено число на **-ета** (агне - агнета, момче - момчета, орле - орлета)

- Съществителните от среден род на -ме имат форма за множествено число на **-ена** (време - времена)
- **+и** - съществителни имена от среден род, които по произход са прилагателни или причастия (животно - животни, сказуемо - сказуеми)

Особени случаи: дете - деца, небе - небеса, око - очи,
ухо - уши, чудо - чудеса, дърво - дърва, дървета, дървеса,
крило - крила, криле, коляно - колена, колене

Бройна форма за множествено число
на съществителните от мъжки род

+ **-а/-я** (елен - елени - 3 елена; случай - случаи - 2 случая).

Бройната форма за множествено число се използва и когато името е свързано с числителните наречия *КОЛКО*, *НЯКОЛКО* и *ТОЛКОВА* (колко лева?; няколко декара; толкова молива).

Ако *КОЛКОТО* и *ТОЛКОВА* означават неопределено количество, съществителното се употребява в обикновената си форма за множествено число (Виж колко коне! Прочел съм толкова вестници, че...)

Членуване на съществителните имена

Определеност на предмет в българския език се изразява с членувани форми. Неопределеност се изразява с основната форма на съществителното име.

Окончанието, което приема формата на съществителното име, за да изрази определеност, се нарича член. Прибавянето на член към формите на съществителното име наричаме членуване.

Членът в българския език не е самостоятелна дума, а се слива с думата (стои най-накрая).

Различаваме пълен и кратък член.

Когато съществителното е подлог, сказуемно определение или тяхно приложение, то се членува с пълен член. (Урокът е важен. Асен е царят.)

Във всички други служби членуването е с кратък член.

Членуване на съществителните от мъжки род

в единствено число:

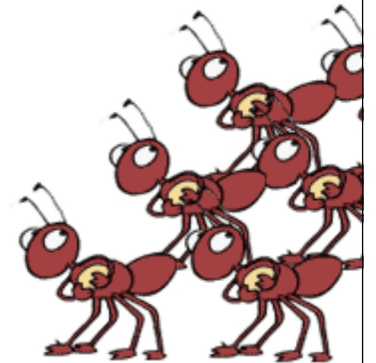
-ът/-ят (пълен член), **-а/-я** (кратък член).

Основната форма на съществителните не се изменя

(вятър - вятърът - вятъра).

Изключение: съществителните на -изъм

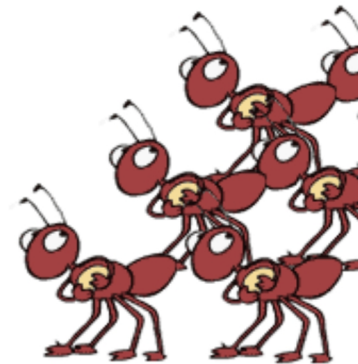
(идеализъм - идеализмът - идеализма).

Съществителните от мъжки род не променят и мястото на ударението си.

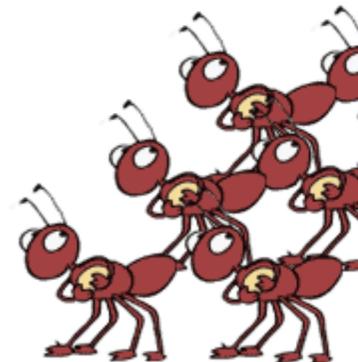
Изключение: едносричните съществителни, които образуват множествено число на -ове, при членуване прехвърлят ударението си върху члена (град - градът - града).

В кратките членувани форми пишем *а*, но изговаряме *ъ* (град - градъ, час - часъ).

В членуваните форми от мъжки род за лица с наставки -тел и -ар крайната съгласна (л, р) се смекчава при изговор: колар - коларят (колар'ът) - коларя (колар'ъ), учител - учителят (учител'ът) - учителя (учител'ъ). Това важи и за членуваните форми на съществителните *кон, зет, път, лакът, нокът, крал, цар, огън*. Съществителните от мъжки род, чиято основна форма завършва на гласна, нямат пълен и кратък член:

- завършващите на -а/-я + **-та** (хаджия - хаджията)
- завършващите на -о/-ьо + **-то** (батко - баткото)

Членуване на съществителните от женски род

в единствено число:

-та (вода - водата, земя - земята, сол - солта, кръв - кръвта, пролет-пролетта, нощ - нощта, благодарност - благодарността). Ударението при членуването на съществителни от женски род, завършващи на съгласна, се пренася върху последната сричка (длан - дланта, справедливост - справедливостта).

Членуване на съществителните от среден род в

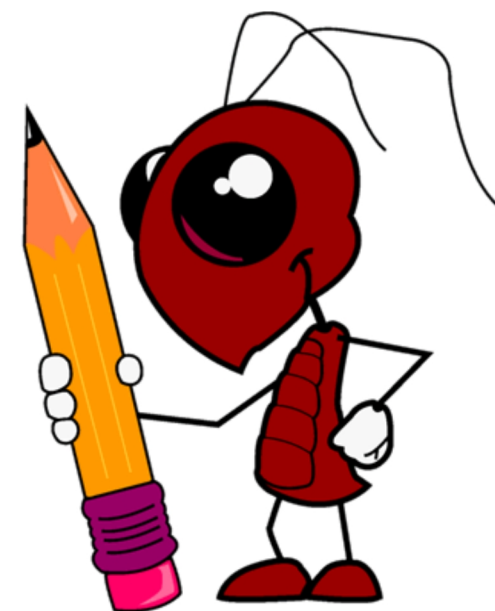
единствено число: -ТО

село - селото, име - името,

рамо- рамото, око - окото,

небе - небето, жури - журито,

меню - менюто

Членуване на съществителните от трите рода

В множествено число: -те/-та

- с **-те** - всички съществителни, чиято форма в множествено число завършва на -е/-и (столове - столовете, ръце - ръцете, животни - животните)
- с **-та** - всички съществителни, чиято форма за множествено число завършва на -а/-я (крака - краката, братя - братята)

В българския език се използва звателна падежна форма на съществителното име (+ **-e/-o**), когато то е обръщение в изречението: *Иване, Стояне, мъжо, докторе, учителю, българино, старче, стринке, майко, мамо, моме, лельо.*

